

ՄԻՈՆ

հոգ. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԻ ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

SION

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM
A BIMONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

VOL. 43

NO. 11 - 12

1969

Նոյեմբեր - Դեկտեմբեր

Թիւ 11 - 12

ՎԱՍՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ՍԽԱԼ ԵՒ ՄԵՐԺԵԼԻ

(Խմբագրական «Էջմիածին» ամսագրի, 1969, ք. ժ - ժԱ)

Սոյն քուի Սեպտեմբեր ամսի վերջերին Մայր Աթոռում ուտացուեց 31 էջերից բաղկացած հայերէն լեզուով մի գրքոյկ՝ «Նշումներ հոգեւորականներու ամուսնութեան եւ կուսակրօնութեան մասին», որի հեղինակն է Տ. Տիրան Արք. Ներսիսեանը։ Գրքոյկի վրայ չեն նշուած ո՛չ քուսկանը, ո՛չ էլ տպագրութեան վայրը։ Գրքոյկը քարգմանութիւնն է հեղինակի անգլերէն լեզուով գրած համանուն գործի, որը լոյս է տեսել հայերէն քարգմանութիւնից քիչ առաջ։

Խմբագրութիւնս տխուրօքամբ ծանօթացաւ սոյն գրքոյկի բովանդակութեանը։ Ասում ենք տխուրօքամբ, որովհետեւ այն գրուել է Նիւ-ձըրքիի (Նիւ-Եորք) Հայոց եկեղեցում, այս տարի Փետրուար ամսին կատարուած Հայ մի վարդապետի ամուսնութեան ծանօթ պարագայի առնչութեամբ։ Յայտնի է բոլորին, քէ Ամենայն Հայոց Հայրապետը, ինդրաճեմով Միացեալ Նահանգաց Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Տ. Թումանյան Արք. Մանուկ-

եանի, 12 Ապրիլ 1969 թուակիր հայրապետական իր վճռով՝ «Ոչ յօրինակ ալյոց» բանաձեռով հրահանգեց, որ դադարեն ամեն կարգի թեր ու դեմ հրապարակային արտայայտութիւնները, կատարուած կանոնական խախտումի վերաբերեալ: Վեհափառ Հայրապետը նոյն ոգով հանդէս եկաւ նաեւ վերջին եպիսկոպոսաց ժողովում, հարցը փակուած համարելով:

Գոհունակութեամբ պէտք է արձանագրել, թէ բոլորը յարգեցին Հայրապետի հեղինակութիւնը, թէ՛ եպիսկոպոսական դասը, թէ՛ Միացեալ Նահանգաց վերջին թեմական պատգամաւորական ժողովը եւ թէ՛ Հայ մամուլը: Միմիայն Տ. Տիրան Արք. Ներսիսեանը չանսաց Հայրապետի յորդորին եւ հրապարակ հանեց վերալիշեալ գրգոյլը, անգլերէն և հայերէն լեզուներով: Խմբագրութիւնս եւս իրեն թոյլ չի տայ անդրադառնալու Նիու-Ճըրքիում կատարուած եկեղեցական խախտումին, սակայն անհրաժեշտ է համարում մի քանի ճշդումներ կատարել հրապարակուած «ճշումներ»-ի վերաբերեալ, որովհետեւ հեղինակը փորձում է Նիու-Ճըրքիի եկեղեցում կատարուած ակտը կանոնական համարել եւ այն ընդհանրացնել, եւ մոյճիսկ ժխտել հայրապետական իշխանութեան իրաւասութիւնը վնիւ տալու մնաց արարքի նկատմամբ:

Ա. Տ. Տիրան Արքեպիսկոպոսը իր ամբողջ տրամաբանական կառոյցը հիմնում է Անկիւրիայի ժողովի մի կանոնի եւ Ս. Դրիգոր Լուսաւորչիին վերագրուած մի այլ կանոնի իւրայատուկ մեկնաբանութեանց վրայ, եզրակացնելով թէ՛

«Երբ վանական մը (սարկաւագ կամ քահանայ) կը բաժնրւի եւ կը հեռանայ վանական կարգէն, լինի իր կամով եւ կամ իր մեծաւորին նախաձեռնութեամբ, առանց սակայն կարգաւոյժ ըլլալու, այդ պարագային՝ անոր համար թէպէտեւ ի գորտ կը մնայ ամուսնութեան արգելքը, բայց ան պէտք է ազատ արձակուի վանական իր ուխտէն» (էջ 9):

«Վանականին վանէն գառուած ըլլալու արարքն իսկ ինքնին գայն ազատ կը կացուցանէ իր վանական ուխտէն» (էջ 9):

«Առաջնորդ մը իրաւունք ունի իր ուխտէն ազատ արձակելու նախկին վանական մը» (էջ 9):

«Եպիսկոպոս մը իրաւունք ունի ի հարկին արձակելու հոգեւորական մը իր կուսակրօնութեան պարտաւորութենէն, մասնաւոր կամ բացառիկ տնօրինութեամբ մը»:

«Կաթողիկոս-Պատրիարքն իսկ չի կրնար առաջին առիթին վնիւննր տալ այսպիսի պարագաներուն» (էջ 15):

Ուրեմն, ըստ հեղինակի, կուսակրօն քահանան (աբեղայ, վարդապետ) կարող է ամուսնանալ, մի եպիսկոպոսի արտօնութեամբ, որի իշխանութեան ներքեւ է անցել նա, վանքից հեռանալուց յետոյ:

Նախ պէտք է ասել, թէ Անկիւրիայի ժողովից մէջքերուած կանոնը բաւարար հիմք չի տալիս մնաց մեկնաբանութեանց եւ ընդհանրացումների յանգելու, որովհետեւ կան նաեւ հակառակ իմաստով կանոններ, որոնց ակնարկում է նաեւ Տիրան Արքեպիսկոպոսը եւս: Օրինակ՝ Երկրորդ Առաքելական կամ «Կանոնք Կղե-

մայ» կանոնախմբի ԻԴ հնագույն կանոնը ասում է՝ «Ի՞նչ չամուսնացած ժառանգաւորութեան (կուսակցութեան) մէջ մտածներից, ամուսնամալ ցանկացողներից հրամայում ենք ամուսնանալ միայն զրակարացներին եւ սաղմոսասացներին» («Կանոնագիրք Հայոց», ԻԴ կանոն, էջ 80): Ապա պէտք է նշել, թէ Անկիւրիայի յիշեալ ժողովը, որը տեղի է ունեցել 314-315 թթ., տեղական մի ժողով է, որը չունի տիեզերական ժողովի հեղինակութիւն, եւ որին Հայ եկեղեցին չի մասնակցել, թէեւ՝ քրիստոնէական եկեղեցիների կողմից համարւում է տեղական օրինաւոր ժողովներից մին:

Կարելոյ է նշել, թէ գուտ տեղական բնոյթ ունեցող այդ ժողովի կանոնները առնչւում են Դ Դարի սկիզբներում տեղի ունեցած պատմական քացառիկ իրադրութեանց հետ: Անկիւրիայի ժողովը նկատի է ունեցել Դիոկղետիանոս կայսեր հալածանքների առիթով կատարուած ուրացումները եւ ապաշխարութեամբ եկեղեցու գիրկը դարձողների պարագան:

Առաւել կարեւորն այն է, սակայն, թէ ոչ մի քրիստոնէական պատմական եկեղեցի չի գործադրում Անկիւրիայի ժողովի յիշեալ կանոնը ցոյց տրուած մեկնաբանութեամբ, ո՛չ արեւել-ում, ո՛չ արեւմուտքում:

Ինչպէ՞ս կարելի է խորհել, թէ Հայ եկեղեցու, Օրթոդոքս եկեղեցիների եւ Կաթոլիկ եկեղեցու հայրերը, վարդապետներն ու աստուածաբանները տասնվեց դարեր շարունակ գլխի չեն ընկել ու չեն կարողացել յայտնարել Տիրան Արքեպիսկոպոսի մեկնաբանութիւնը ու եպիսկոպոսներին չեն տուել եւ այսօր էլ չեն տալիս նման արտօնութիւն: Միմիայն այս պարզ եւ յստակ իրողութիւնը բաւարար հիմունք է որեւէ ողջմիտ մարդու համար, հաստատելու Տիրան Արքեպիսկոպոսի մեկնաբանութեանց շփոթը:

Բ. Յայտնի է, թէ պատմական զարգացման ընթացք է ապրել կուսակրօն քահանայութեան դրութիւնը: Գ եւ Դ Դարերում բոլորովին ա՛յլ էր ըմբռնումը եւ իրադրութիւնը եկեղեցու մէջ, ամէն տեղ, թէ՛ արեւմուտքում եւ թէ՛ արեւելքում: Միայն Դ Դարի վերջերից, եւ մասնաւոր Ե Դարում է, որ նուիրագործւում է կուսակրօնութեան կարգը եկեղեցու հոգեւոր պաշտօնեաների, խոսիմքն՝ եպիսկոպոսի եւ քահանայի եւ սարկաւազի նկատմամբ: Փոքր Ասիայի մէջ կուսակրօն վանականների դրութիւնը սկիզբ է առնում Սեբաստիայի եպիսկոպոս Եւստաթէի օրօք, 350 թուականից յետոյ, ապա տարածւում է Մեծն Բաքսեղի, Կապադովկիայի մետրոպոլիտի օրով, Դ Դարի վերջերին: Ե Դարում է, որ կուսակրօնութիւնը դառնում է ընդհանուր դրութիւն թէ՛ արեւելքի եւ թէ՛ արեւմուտքի համար: Արեւմուտքը անլի արմատական է լինում, կուսակրօնութեան կանոնը անխախտօրէն պարտադիր դարձնելով բոլոր հոգեւորական աստիճանների համար (385-ին՝ Հռոմի Սիրիկիոս եպիսկոպոսի (Պապի) եւ 450-ին Հռոմի Լեոն Ա եպիսկոպոսի (Պապի) կանոնական վճիռներով): Մինչդեռ արեւելքը պահում է միաժամանակ նաեւ ամուսնացեալ քահանայութեան դրութիւնը:

Որով Տիրան Արքեպիսկոպոսի յիշած մէկ-երկու կանոնները Դ Դարի սկիզբներից, հետագայ զարգացումներով եւ վերջնապէս հաստատուած կանոնական դրութիւններով՝ *դարձել են և մնացել՝ ժամանցուած, այսինքն չգործադրուած կանոններ, Ե Դարից սկսած մինչեւ մեր օրերը*։

Գ. Ընդհանուր եկեղեցու պատմութեան մէջ Դ Դարից սկսած, բացի տիեզերական ժողովներից, բազմաթիւ տեղական ժողովներ են եղել, թէ՛ արեւելում, թէ՛ արեւմուտում, եւ բազմապիսի կանոններ հաստատուել։ Հետագային այդ կանոններից ստանալ վերափոխուել են, ժամանցուել են, անգործածելի են դարձել եւ կամ ժխտուել։ Մի ամբողջ պատմութիւն կարելի է գրել այդ մասին։

Այդ իսկ պատճառով, Օրթոդոքս եկեղեցիները (Յոյն, Ռուս, Ռումին եւ այլն), ինչպէս եւ Հռովմէական Կաթոլիկ եկեղեցին, ունեն իրենց յստակօրէն կազմուած կանոնագրքերը, որտեղ դասաւորուած կերպով արձանագրուած են բազմաաւարիւր հին կանոններից ֆաղուած այն կանոնները, որոնք ի գործ են համարուել, գործադրելի եւ պարտադիր, տուեալ եկեղեցու համար։

Տ. Տիրան Արքեպիսկոպոսը մտաւում է, որ Հայաստանեայց եկեղեցին նման կանոնագիրք չունի այսօր, եւ շատ վաղուց է, որ չունի։ Վերջերս երեսնում լոյս տեսած «*Կանոնագիրք Հայոց*»-ը, ինչպէս եւ Մելիք-Թանգեանի «*Հայոց եկեղեցական Իրաւունքը*» իրականում պարզապէս կանոնների հաւաքածոներ են՝ ֆաղուած հին ձեռագրերից։ Այս պայմանների մէջ ինչպէ՞ս կարելի է յայտարարել՝ «կանոնը ասում է», այն էլ Դ Դարի սկիզբներից տեղական բնոյթ կրող ո՛չ-հայկական մի ժողովի՝ շատ վաղուց ժամանցուած մի քանի կանոնների մասին։

Երեսնում հրատարակուած «*Կանոնագիրք Հայոց*» հաւաքածոն թղթատուղ որեւէ ընթերցող կարող է նկատել, թէ այնտեղ կան շատ կանոններ, որոնք վաղուց դադարել են գործադրելի լինելուց, եւ նաեւ այնպիսիներ, որոնք միմեանց հակասում են։ Բերենք մի քանի օրինակներ։

1. «Եթէ եպիսկոպոսը կամ երէցը և կամ սարկաւազը պատարագի ժամանակ չհաղորդուեն, պատճառը թող ասեն, ապա թէ ոչ՝ թող մերժուեն եկեղեցուց» (Ը կանոն, էջ 76-77)։

2. «Տարուան մէջ երկու անգամ եպիսկոպոսական ժողով լինի» (ԼԵ կանոն, էջ 84)։

3. «Հրեայի կամ հեթանոսի հետ յարաբերութիւն ունեցողը, մերժուի եկեղեցուց» (Է կանոն, էջ 76, ԽԴ կանոն, էջ 87, ԿԵ կանոն, էջ 92)։

4. «Մեծ պահէր չպահող եպիսկոպոսը կամ քահանայ կարգալոյծ լինեն» (ԿԴ կանոն, էջ 92)։

5. «Վայելուչ է որ աշխարհի բոլոր եպիսկոպոսների համաձայնութեամբ, առաջնորդ-եպիսկոպոս նշանակուի» (Դ կանոն, էջ 119, Զ կանոն, էջ 120)։

6. «Աղեքսանդրիայի, Անտիոքի, Հռովմի եպիսկոպոսները թող իշխանութիւն ունենան ամբողջ եկեղեցու վրայ» (Զ կանոն, էջ 120)։

7. «Եպիսկոպոսը ձեռնադրուի երկու կամ երեք եպիսկոպոսներից» (Ա կանոն, էջ 75):

8. «Իր արգանդի պտուղը ոչնչացնող կինը 10 տարի ապաշխարի» (Գ կանոն, էջ 170):

9. «Քահանան ձեռնադրուի 30 տարեկան հասակում» (ԺԶ կանոն, էջ 186), եւ այլն:

Այո, դժբախտաբար մեր եկեղեցին իր կանոնագիրքը չունի մինչեւ այսօր: Մայասելի էր, որ մեր եկեղեցական իշխանութիւնները այդ կարեւոր գործին ձեռնարկած լինէին գէթ վերջին հարիւր-հարիւրյիսուն տարիների ընթացքում, երբ Արեւելահայաստանում «Պաշտօնի»-ով եւ Արեւմտահայաստանում «Ազգային Սահմանադրութեամբ» Հայ եկեղեցին, մեր ժողովրդի հետ միասին, ազգային զարթոնք ապրեց:

Այսօր մենք բարի մախանձով պէտք է նայենք մեր Օրթոդոքս եւ կաթոլիկ մեր եկեղեցիներին, որոնք իրենց օրինաւորապէս եւ ժողովականօրէն կազմուած կանոնագրքերը ունեն, որտեղ կարելի է գտնել ուզածդ յստակ կանոնը որեւէ եկեղեցական հարցի վերաբերեալ: Այդ կանոնագրքերը ժամանակ առ ժամանակ վերանայւում են, փոփոխութիւններ են կրում կամ նրանց մէջ լրացումներ են կատարւում:

Այսպէս օրինակ, վերջերս, Հոկտեմբեր ամսում, Հռոմում տեղի ունեցած եպիսկոպոսաց արտակարգ սինոդը որոշեց վերաճնութեան ենթարկել Հռոմէական-կաթոլիկ եկեղեցու արդի կանոնագիրքը:

Մեր եկեղեցու առաջ դրուած սեպուի խնդիրներից մէկն է կազմել Հայաստանեայց եկեղեցու կանոնագիրքը, քաղուած հին կանոնների հաւաքածոյից, կարգաւորուած, դասաւորուած եւ ներդաշնակ մի ամբողջի վերածուած, դուրս թողնելով ժամանցում, անգործադրելի եւ ժամանակավրէպ կանոնները, հաշուի առնելով մեր եկեղեցու եւ ժողովրդի հոգեւոր-եկեղեցական եւ վարչա-կազմակերպչական կեանքի արդի պայմանները:

Մինչ այդ, մենք ամենայն աշարջութեամբ պէտք է պահպանենք այն կանոնական կարգը, որ *նուիրագործուել է զարերի փորձով*, տիեզերական երեք ժողովներով, Հայ եկեղեցու կարեւոր պատմական ժողովներով եւ *աւանդութեամբ*: Այլապէս, եթէ կանոնների հաւաքածոյից մի «կանոն» հիմք առնենք եւ իւրովի մեկնաբանենք, կարող կը լինենք ամէն ինչ ապացուցել և շփոթութիւն եւ փռս ստեղծել մեր շուրջ:

Օգտագործեցինք «դարերի փորձով մուիրագործուած» եւ «աւանդութեամբ» հասկացողութիւնները, որոնք մենք վեռական լինելու չափ կարեւոր ենք համարում: Տրուած լինելով, որ մեր եկեղեցին չունի այսօր իրական մի կանոնագիրք, *երբ հարկին հերքել ենք գտնուում հին մի կանոնի վաւերականութիւնն ու գործադրելիութիւնը ճշդելու, պէտք է գիմենք մեր եկեղեցու զարերի փորձով նուիրագործուած կարգին ու աւանդութեան*:

Դ. Սիսաւում է Տ. Տիրան Սրբազանը, հեգնանքի արժանի դարձնելով *աւանդութիւն* հասկացողութիւնը, երբ այն բնորոշում է իրրեւ «քանձր մշուշ» (էջ 15): Այդ ոչ միայն հակակրօնական

եւ հասկանկեղեցագիտական է, այլ առհասարակ հակագիտական: Ներքի չէ մի հոգեւորական մտածողի՝ մերժել եւ հեզմել *աւանդութիւն* հասկացողութիւնը: Արեւելիք եւ արեւմուտի բոլոր պատմական եկեղեցիները իրենց աստուածաբանական ուսմունքով եւ նւիրապետական կարգով, հիմնուած են նաեւ աւանդութեան վէմին վրայ: Աւանդութիւններ կան, որոնք երբեմն աւելի զօրաւոր ու անշարժելի են, քան կանոններն ու օրէնքներն իսկ. աւանդութիւններ կան, որոնք կանոն կը քանդեն եւ կան, որ կանոն կը շինեն: Ծանօթ եւ տարրական նշարտութիւններ են սրանք:

Պօզոս Առաքեալը Տիմոթէոսին պատուիրում է «պիկդ պահել աւանդութիւնը» (Բ Տիմթ. Ա 12-15, Ա Կորնթ. ԺԱ 2, Բ Թե-սաղ. Բ 14-15):

Տերտուլիանոսը, եկեղեցական նշանաւոր հայրը, Բ Դար, վկայում է. «Նքէ որեւէ եկեղեցական մի կանոն գրաւոր կերպով չի որոշուած, բայց ամէն տեղ պահուում է, նշանակում է, որ այդ հաստատուած է սովորութեամբ, հիմնուած աւանդութեան վրայ: Նքէ մէկը ասի որ, աւանդութեան համար էլ պէտք է որեւէ մի գրաւոր վկայութիւն, այն ժամանակ մենք մեր կողմից ցոյց կը տանք բազում կարգեր, որոնք առանց որեւէ գրութեան, լոկ աւանդութեան հեղինակութեան շնորհիւ եւ սովորութեան ուժով պահպանուած են»:

«Նքէ առաքեալները -գրում է Ս. Իրենիոս Հայրապետը, Բ Դար-, բոլոր շինէին մեզ գրութիւններ, միքէ՞ պիտի չհետեւէինք այն աւանդութեան կարգին, որ տրուած է նրանց, որոնց յանձնուած են եկեղեցիները»:

Ս. Բարսեղ գրել է այս մասին. «Նքէ սկսեմք մերժել անգիր սովորութիւնները, իբրեւ մեծ ուժ չունեցող, այն ժամանակ աննկատելի կերպով կը վնասենք Աւետարանին, նրա գլխաւոր մասերի մէջ»:

«Եկեղեցական պատմութիւնը երբ աւելի հաստատուն փաստեր չգտներ, կը գոհանայ առաւելագոյն հաւանականութեան փաստերով, աւանդութեանց վրայ հիմնուած պատմաաբանութիւններով եւ շարունակութեամբ հաստատուած եղելութիւններով» (Օրմանեան, «Հայոց Եկեղեցի», Կ. Պոլիս, 1912, էջ 19):

Տիրան Սրբազան աւանդութիւն հասկացողութիւնը ժըխտելով, չի նկատում սակայն, թէ լուրջ հակասութեան մէջ է գրեւորում իր իսկ յայտնած մէկ ուրիշ տեսութեան հետ: Այսպէս, հեղինակը զարգացնում է այն միտքը, թէ «որեւէ ընկերութեան յօրհնուածքին մէջ յառաջ եկած փոփոխութիւնները սկիզբ չեն առնէր իշխանութեան բարձր աթոռներուն վրայ բազմած օրէնսդիրներու նախաձեռնութեամբ: Այդ ընթացքով չէ որ տեղի կ'ունենայ եզափոխութիւնը մարդկային հաստատութիւններուն մէջ: Փոփոխութիւնները յառաջ կու գան իբրեւ հետեւանք այն ճնշումներուն, որ կ'ըլլան վարէն՝ արմատի ուժերէն, այսինքն ժողովուրդէն, որ իր ամենօրեայ ապրումներուն մէջ փորձառութեամբ կը զգայ օրէնքներուն եւ սովորութիւններուն անբաւականութիւնը: Ասիկա է այն ժայռը որուն վրայ հիմնուած է ժողովրդավարութեան սկզբունքը» (էջ 16): Տիրան Սրբազանի այս յեղափոխական տե-

սուքեան մեծ առարկութիւն չունեմ, եթէ խօսքը վերաբերի «մարդկային հաստատութիւններուն», ինչպէս ինք էլ նշում է արդէն: Սակայն, արդեօք ուղի՞ղ է եւ ընդունելի՞ց նման ընկերա-գաղափար տեսութիւն ամբողջապէս կիրառելի համարել հոգեւոր եկեղեցական կեանքի եւ կանոնական դրութեան:

Եւ միւս կողմից, ի՞նչ են աւանդութիւնները եւ պատմականօրէն նուիրագործուած դրութիւնները, եթէ ոչ՝ հաստատուած եւ թանձրացած մտայնութիւններ, վիճակներ, յարաբերութիւններ, իբրեւ հետեւեալ այն ձգտումներին, այն երևոյթներին, որ «կ'ըլլան վարէն՝ արմատի ուժերէն, այսինքն ժողովուրդէն, որ իր ամենօրեայ ապրումներուն մէջ փորձառութեամբ կը զգայ տիրող օրէնքներու եւ սովորութիւններու անբաւականութիւնը»: Ճիշդ այսպէս կազմաւորուած ու կեանքի են կոչուած նաեւ աւանդութիւնները, որոնք երբեք «սկիզբ չեն առներ իշխանութեան բարձր արժաններուն վրայ բազմած օրէնսդիրներու նախաձեռնութեամբ», ինչպէս պիտի ասէր Տիրամ Սրբազանը: Ահա հակասութիւնը, որի մէջ է գտնուում հեղինակը, որի բմբռնումը *աւանդութիւն* հասկացողութեան մասին, յատկապէս կրօնական-եկեղեցական տեսակետից, սխալ է եւ հակագիտական:

Եւ Գրեյլիի հեղինակը ա՛յլ միշդ է ներկայացնում նաեւ Գէորգ Զ Կաթողիկոսի օրով տեղի ունեցած շեղումները կուսակցութեան կանոնից, նկատելով դրանք նախընթացներ: Ճիշդ է, թէ նման մէկ-երկու շեղումներ տեղի են ունեցել խանգուցեալ Կաթողիկոսի օրօք, սակայն, դրանք հայրապետական բացառիկ սնօքիմութեամբ համարուել են ներուած խախտումներ՝ «ոչ յօրինակ ալյոց» բանաձեւով: Այդպէս տնօրինեց նաեւ Տ. Վազգէն Ա Կաթողիկոսը, Նիւն-ձըրգիի կանոնական խախտումի պարագային:

«Ոչ յօրինակ ալյոց» բանաձեւը կարելի չէ նախընթաց նկատել կամ կանոնից շեղուելու արտօնութիւն. *այլ եղածը ներքեւ՝ Հաստատել կանոնը*:

Զ. Տիրամ Արքեպիսկոպոսը իրեն յատուկ տրամաբանութեամբ հասնում է մինչեւ այնտեղ, որ ժխտում է Հայոց ընդհանրական Հայրապետի իշխանութեան նկարագիրն ու սահմանները: Բոլորովին անհիմն կերպով ասում է՝ «Կաթողիկոսը նախ եւ առաջ եպիսկոպոս է երեսանի թեմին» (էջ 17) եւ յանգում է այն եզրակացութեան, թէ Նրա իշխանութիւնն ու իրաւասութիւնները իբր թէ հաւասարապէս չեն տարածուում բոլոր թեմերի վրայ, այլ իւրաքանչիւրի նկատմամբ յատուկ իրաւասութիւններով:

Տիրամ Սրբազանն ասում է. «Պէտք է գիտնալ որ էջմիածնի Կաթողիկոսը որոշապէս երեք տարբեր հանգամանքներ կամ պաշտօններ ունի, իւրաքանչիւրն իր յատուկ իրաւասութիւններով» (էջ 17) եւ շարունակում է իր խօսքը այնպիսի ձեւով, որ միամիտ ընթերցողը կարող է տպաւորուել, թէ էջմիածնում մի կաթողիկոս կայ, որ նախ եւ առաջ առաջնորդն է «Նրեւանի թեմի»—ն լրիւ իրաւասութիւններով. յետոյ Նա ներքին թեմերի վրայ որոշ յանդիման իրաւասութիւններ ունի, եւ յետոյ է, որ «էջմիածնի Գահակալը», «Պատրիարք-Կաթողիկոս է Ամենայն Հայոց բովանդակ աշխարհի» (էջ 18):

Պատմական իրողութիւնն այն է պարզապէս, թէ եկեղեցիները ի սկզբանէ իրենց այսօրուան կազմակերպչական մուկրապետական կառոյցը չեն ունեցել:

Եղի են նախ եկեղեցական համայնքներ, տեսուչներով (եպիսկոպոս) ու երէցներով: Ապա ժամանակի ընթացքում եկեղեցիները կազմաւորուել եւ համախմբուել են որոշ եպիսկոպոսների շուրջ (յատկապէս մայրաքաղաքի եպիսկոպոսների), դրանք համարելով կենտրոն տուեալ մի երկրի կամ մի երկրամասի վրայ գործող եպիսկոպոսական շրջանների (թեմերի): Այդ եպիսկոպոսները ապա կոչուել են նախ միտրապոլիտներ (մայրաքաղաքների եպիսկոպոսներ) եւ ապա պատրիարքներ: Մօտաւորապէս այսպէս յառաջ են եկել ու պատմականօրէն զարգացել բոլոր այսօրուան պատրիարքական, կաթողիկոսական Աթոռները:

Յայտնի է, թէ Գ եւ Դ Դարերում ըմբռնումը՝ եպիսկոպոսի, միտրապոլիտի եւ պատրիարքի եւ նրանց եկեղեցական պաշտօնների եւ երկրամասային (տերիտորիալ) իրաւասութեանց սահմանների մասին, չի համապատասխանում հետագայ դարերի վերջնական ըմբռնումին եւ իրավիճակին:

Դ Դարի սկիզբներին, երբ տեղի ունեցաւ Անկիւրիայի տեղական բնոյթ կրող ժողովը, տակաւին վերջնապէս չէր կազմաւորուել եկեղեցու մուկրապետական կարգը, չէին բիրեղացել՝ եպիսկոպոս, միտրապոլիտ, պատրիարք հասկացողութիւնները եւ նրանց իրաւասութիւնների բնոյթն ու սահմանները:

Ե Դարի կէսերին միայն, Քաղկեդոնի ժողովի նախօրեակին, իբրեւ հետեւանք պատմական երկար զարգացումների և ներքին պայքարների, վերջնապէս կազմաւորուել եւ հաստատուել են մուկրապետական դրօշիւները, համապատասխան իրաւասութիւններով եւ իշխանութեան սահմաններով, կանոնական հեղինակութեամբ:

Այսպէս, Ե Դարում է որ Հռոմի, Անտիոքի եւ Ագեֆսանդրիայի եպիսկոպոսները կոչուում են եւ իրաւապէս ճանաչուում իբրեւ միտրապոլիտներ (ապա պատրիարքներ) եւ աւելի ուշ Կ. Պոլսի եւ Երուսաղէմի եպիսկոպոսները, որպէս միտրապոլիտներ (ապա պատրիարքներ): Նոյնիսկ դրանից յետոյ էլ վէները շարունակուում են մինչև Ե Դար: Միայն Զ Դարում է որ Կ. Պոլսի պատրիարքը ստանում է տիեզերական պատրիարքի տիտղոսը:

Որով Հռոմէական-Կաթոլիկ եկեղեցու գլուխը՝ Պապը, ի սկզբանէ եղել է Հռոմի եպիսկոպոս, եւ մինչեւ այսօր էլ պահում է այդ տիտղոսը իբրեւ պատմական իր տիտղոսներից մէկը: Ռուսաց Օրթոդոքս եկեղեցու պատրիարքը կոչուում է «Մոսկուայի եւ համայն Ռուսիայի Պատրիարք»: Վրաց Կաթողիկոսը համարուում է նաեւ Սուխումիի թեմի միտրապոլիտ: Ռուսինիայի պատրիարքը՝ նաեւ «Բուխարեստի արքեպիսկոպոս» եւ այլն: *Բայց այս տիտղոսները ոչ մէկ չափով չեն նուազեցնում յիշեալ գահակալների հայրապետական ամբողջական, լիիրաւ իշխանութիւնը եւ եկեղեցիների վրայ:*

Հետեւաբար, նոյնիսկ եթէ Ամենայն Հայոց Հայրապետը լինէր նաեւ «Երեսանի եպիսկոպոս», այդ պարագան որեւէ հիմք

չէր ներկայացնում Տիրան Սրբազանի պաշտպանած տեսակետին ի նպաստ: Սակայն Հայ Եկեղեցու եւ Հայոց Կաթողիկոսի պարագային հիմնովին սխալ են Տիրան Արքեպիսկոպոսի ասածները: Նախ պէտք է հաստատել, թէ Հայ Եկեղեցու եւ նրա մուկրապետութեան կազմաւորման շրջանում եւ հետագայ բազում դարերի ընթացքում, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը երբեք չի եղել և չի համարուել «Երեւանի եպիսկոպոս»: Տիրան Արքեպիսկոպոսը չի կարող ցոյց տալ որեւէ կանոն, որեւէ յիշատակութիւն, որեւէ արձանագրութիւն, որեւէ պատմական փաստաթուղթ, որտեղ Հայոց Հայրապետը կոչուէր կամ յիշատակուէր որպէս «Երեւանի եպիսկոպոս»: Եւ չէր էլ կարող այդ լինել. որովհետեւ հնում Երեւանը Հայաստանի մայրաքաղաք չի եղել երբեք: Եթէ Հայոց Հայրապետը Հայաստանի մայրաքաղաքի անունով պիտի յիշուէր (ինչպէս Հռոմի, Կ. Պոլսի եպիսկոպոսները), այդ պարագայում նա պէտք է յիշուած լինէր Վաղարշապատի կամ Դուինի կամ Անիի եպիսկոպոս: Բայց այդ էլ չի եղել երբեք: Ամենայն Հայոց Հայրապետը ի սկզբանէ եղել է «Հայոց Մեծայ», այսինքն Մեծ Հայաստանի եպիսկոպոս: Մեր բոլոր եկեղեցիները իրենց յայտնաւորման հետքերն ունենալով ի վեր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը կոչում են *Մեծ Հայաստանի եպիսկոպոս* կամ *հայրապետ*:

Հայ Եկեղեցին Դ Դարից իսկ ճանաչուեց ինքնազուրի եկեղեցի, իր միակ Գլուխը ունենալով էջմիածնի Աթոռի եպիսկոպոսապետը կամ Հայրապետը:

Օրմանեան Սրբազանը վկայում է. «Ս. Լուսաւորչի մահուրէն 32 տարի ետք, Մեծն Ներսէսի օրով, 364-ին որոշեցին Հայքէ Հայոց Աթոռն ինքնազուրի եւ անկախ Հայրապետութիւն է եւ ուրիշ պատրիարքութեան ենթակայ չէ. Հայ եպիսկոպոսաց գլուխը պարտաւոր չէ Կեսարիոյ Աթոռէն ձեռնադրութիւն առնուլ եւ նախընթաց սովորութիւնը խափանուեցաւ բոլորովին» (Օրմանեան, «Աթոռ Հայաստանեայց», էջ 31):

Դ Դարի եկեղեցական պատմիչ Եւսեբիոս Կեսարացին վրկայում է՝ «Այնուսիկ որք էին ի Հայաստան, որոց յայնժամ *հայրապոս էր Մեհրուժան*»: Նոյնը վկայում է նաեւ Օրմանեանը Մեհրուժանի մասին, իբրեւ *Հայոց Մեծայ*, այսինքն Մեծ Հայաստանի եպիսկոպոս:

Նիկիայի (325 թուին) ժողովին Ս. Արիստակէսը մասնակցել է որպէս ներկայացուցիչ Հայաստանի եկեղեցու: Եւ ժողովին ներկայ եպիսկոպոսների շարքում նա յիշատակում է «Արիստակէս Հայոց» («Վանոնագիրք Հայոց», էջ 133-141):

Այնուհետեւ, յաջորդ դարերում Հայոց հայրապետները «կամօքն Աստուծոյ եւ ընտրութեամբ համօրէն ազգիս Հայոց կոչեցեալ են յԱյրարատեանս Աթոռ կաթողիկոսութեան Ամենայն Հայոց» (Կանոն ձեռնադրութեան Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, Վաղարշապատ, 1876, էջ 4):

Այստեղ «յԱյրարատեանս Աթոռ կաթողիկոսութեան Ամենայն Հայոց»-ը պարզ է, թէ որեւէ կապ չունի «թեմ» գաղափարի հետ, այլ երկրի, Արարատեան աշխարհի: Միջանկեալ ասեմք, թէ՛ «Երեւանի թեմ» անունը գործածուեց 1836-ից յետոյ, իբրեւ

հետեւանք ցարական իշխանութեան (Պոլոժենիայով) հաստատած վարչական բաժանումների, ըստ որում Արեւելեան Հայաստանը կոչուեց «Երեւանի եւ Նախիջեւանի նահանգ» Ռուսաստանի, եւ «Երեւանի թեմ»-ը համարուեց «Հայրապետական թեմ»:

Այսօր էլ պահում ենք «Հայրապետական թեմ» պատուաւոր տիտղոսը ի պատիւ մեր հայրենիքի նոր մայրաքաղաքի: Սակայն այս բոլորը ոչ մի կապ չունեն Հայոց Հայրապետի կանոնական-պատմական տիտղոսի եւ նրա իրաւասութեանց ընդթի եւ սահմանների հետ:

Է. Բոլորովին անհիմն է Տիրան Արքեպիսկոպոսի նորելուկ տեսութիւնը «Էջմիածնի կաթողիկոս»-ի մի տեսակ երկրորդ աստիճանի իրաւասութիւնների մասին, որոնք ըստ հեղինակի վերապահուած են Արարատեան թեմից դուրս, հորհրդային Միութեան մէջ գործող միւս թեմերին: Այսինքն, ըստ Տիրան Սրբազանի՝ Վրաստանի, Ադրբեջանի եւ Ռուսաստանի Հայոց թեմերը մի երկրորդ դաս են կազմում «Էջմիածնի կաթողիկոս»-ի իշխանութեան եւ իրաւասութիւնների տեսակէտից, իսկ արտասահմանի թեմերը՝ մի երրորդ դաս:

Ուղիղ դատազութիւններ չեն սրանք եւ վնասաբեր մեր Եկեղեցու միութեան: Տիրան Արքեպիսկոպոսը ակամայից հանդիսանում է Հայոց ընդհանրական Հայրապետութեան հեղինակութիւնը տկարացնող, կենտրոնախոյս ոգու սերմնացան:

Բազմադարեան իրողութիւնն այն է, թէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի օրերից գոնէ Հայ Եկեղեցին եղել է եւ մնացել՝ մի նը-իրապետական ժամին եւ մի ժողովուրդ, իր գլուխը ունենալով մի Հայրապետ, մի Եպիսկոպոսապետ, որ ժ Դարից ստացել է Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց տիտղոսը եւ այդպէս էլ մուրազործուել, պահելով նաեւ հին տիտղոսները, իբրեւ պատմական յիշատակներ:

Եւ երբ մի որեւէ այլ եպիսկոպոս փորձել է իր եպիսկոպոսական իշխանութեամբ չենթարկուել Եպիսկոպոսապետին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, նա կարգի է հրաւիրուել կամ պատժուել, իսկ կաթողիկոսի իշխանութեան հակադրողները նկատուել են հակաթառներ:

Յիշենք մի քանի հին կանոններ կաթողիկոսի եւ եպիսկոպոսի իշխանութեան մասին:

«Կաթողիկոսը դէտ են գլուխ եւ օրէնսդիր լինի ժողովուրդին. նրա խօսքը վերջնական լինի վիճելի բոլոր հարցերում, ինչպէս Մովսէսինը և Ահարոնինը» («Կանոնագիրք», Զ կանոն, էջ 31-32, Դ կանոն, էջ 119, Զ կանոն, էջ 121, նաև՝ Դ կանոն, էջ 159):

«Թեմի եպիսկոպոսը պիտի ղեկավարի իր վիճակի եւ իրեն հնթակայ տեղերը: Իսկ մնացած խնդիրներում ոչինչ պէտք չէ անի առանց Գլխաւոր Եպիսկոպոսի» («Կանոնագիրք», ԼԲ կանոն, էջ 83-84, Թ կանոն, էջ 210):

Հայ Եկեղեցու բոլոր թեմերում անխտիր, կաթողիկոսական իշխանութեան եւ իրաւասութեան տեսակէտից, չկայ ոչ մի տարբերութիւն, ոչ մի աստիճանաւորում: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը լիակատար եւ ամբողջական իշխանութիւն ունի թէ՛

Արարատեան Թեմի, Թէ՛ Սորհրդային Միութեան Թեմերի եւ Թէ՛ արտասահմանի Թեմերի վրայ, հաւասարապէս այժմ եւ միշտ:

Ոչ ոք թող չշփոթուի, ոչ ոք թող չթափառի, ոչ ոք թող չսայթափի:

Ը. Կարևոր մի պարագայ ևս, որը Տիրան Արքեպիսկոպոսին ղնում է մի այլ հակասութեան մէջ: Սրբազանը կուսակրօնութեան ուխտի եւ մի եպիսկոպոսի կողմից այդ ուխտը փակելու իրաւատւութեան իր տեսութեանց մասին խօսելուց յետոյ, շարունակում է.

«Բաց աստի միշտ պէտք է յիշենք որ քրիստոնեայ եկեղեցիներու շարքին կողիացած ազանդ մը չենք մենք: Մենք կը պատկանինք Արեւելեան ուղղափառ եկեղեցիներու ընտանիքին: ... Հետեւաբար բացարձակ անհրաժեշտութիւն է որ շարունակ նայինք մեր շուրջ եւ տեսնենք թէ բարեշրջութիւնը ինչ ընթացք կ'առնէ մեր քոյր եկեղեցիներու մէջ», ... «Թէպէտ չունինք այսօր պաշտօնական մեքենականութիւնը որ համակարգէ մեր եւ անոնց ջանքերը, այնուհանդերձ պէտք է դիտենք եւ սորվինք անոնց փորձառութենէն եւ զգոյշ պէտք է ըլլանք տիրող օրինաչափութիւններէն չհետանալու» եւ այլն (էջ 26 եւ 27):

Այստեղ, այո՛, ողջմտութիւնն է խօսողը: Սակայն չի՞ նշկատում Տիրան Սրբազանը հակասութիւնը, որի մէջ է գտնուում: Այս տողերը ոչ միայն հակասում են Սրբազանի շարադրած տեսութեանց, այլ նոյնիսկ մի տեսակ մեղադրանք են հանդիսանում նրանց դէմ:

Իրօք, արգար է եւ բացարձակ անհրաժեշտութիւն, որ «յիշենք թէ քրիստոնեայ եկեղեցիներու շարքին կողիացած ազանդ մը չենք», յիշենք թէ «կը պատկանինք Արեւելեան ուղղափառ եկեղեցիներու ընտանիքին», յիշենք «թէ պէտք է նայինք մեր շուրջ եւ տեսնենք թէ ինչ ընթացք կ'առնէ բարեշրջութիւնը մեր քոյր եկեղեցիներուն մէջ»:

Մեր քոյր եկեղեցիներից ո՞ր մէկը Անկիւրիայի ժողովի կանոններն է ընդունում եւ մեկնաբանում այնպէս, ինչպէս Տիրան Արքեպիսկոպոսը: Մեր քոյր եկեղեցիներից ո՞ր մէկը երբեւիցէ արտօնած է կամ արտօնում է, որ մի եպիսկոպոս իր իշխանութեամբ փակի կուսակրօնութեան ուխտը եւ կուսակրօն փառանքի դարձնի ամուսնացեալ փառանայ, եւ այդ վաւերական եւ ընդունելի նկատուի:

Տիրան Սրբազանը չի կարող ոչ իսկ մի օրինակ ցոյց տալ նուիրապետական կարգ ունեցած մեր քոյր եկեղեցիների կեանքից, որոնք ցարգ ամուր պահպանում են կուսակրօնութեան կարգի աւանդական դրութիւնը:

Վերջացնելուց առաջ, կրկնում ենք, մեր սոյն գրութիւնը չի վերաբերում Նիու-ձըրքիի եկեղեցում կատարուած խախտումին, այլ միմիայն Տիրան Արքեպիսկոպոսի յիշեալ հրատարակութեան ոգուն, նրա փաստարկման կերպին ու եզրակացութեանց, որոնք համարում ենք սխալ եւ մերժելի, եւ չենք էլ ցանկանում, որ Տիրան Արքեպիսկոպոսի այս գրքոյկի առիթով վեճերը շարունակուեն:

Նայմալէս այս գրութիւնը մեր Եկեղեցու կուսակրօնութեան դրութեան վերաբերեալ դիրք մշտնադէպ բնոյթ չունի: Այդ առանձին հարց է եւ ապագայի խնդիր է: Աւանդական կարգը վերաբնութեան ենթարկելը եւ, ի հարկին, որոշ բարեփոխումներ ընդունելը, վերաբերում է Եկեղեցու օրինաւոր եւ պաշտօնական իշխանութեան՝ եպիսկոպոսաց ժողովին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին եւ ազգային-եկեղեցական ժողովին:

Մենք մի փոքրիկ Եկեղեցի ենք, աշխարհի վրայ ցիր ցամ մեր ժողովրդի հետ միասին, մի Եկեղեցի՝ տկար իր ներկայ հոգեւորականների համաբաժնով եւ որակով, մի Եկեղեցի, որը գտնուում է դժուարութիւնների եւ ներքին պառակտումների վրտանգի առաջ: Իրաց այս կացութեանց մէջ, արդեօք այժմէականում է գրառուել անկիրական կանոններով:

Բարեբախտաբար, ունենք հաւատաւոր, ողջամիտ եւ աւանդապահ, այո, աւանդապահ մի ժողովուրդ, եւ ի Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի, որ ճշմարիտ ու ապահով ժայռն է, որի վրայ կանգնած է մեր Սուրբ Եկեղեցին իր նուիրապետական կարգով եւ Ամենայն Հայոց Հայրապետութեամբ:

Հայ ժողովուրդը սպասում է իր հոգեւոր սպասաւորներից կենդանի Աւետարան, շինարար գործ, ներքին միութեան ամրապնդում, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հեղինակութեան գորացում:

Ինչքան յուզիչ է եւ այժմէական հնչում, եպիսկոպոսաց ժողովում մեր Հայրապետի բացման խօսքի վերջաբանը.

«Մեր լուսաբնակ նախնիք, բազում դարերու հերոսական մաքառումներով եւ բազում սերունդներու ստեղծարար ճիգերով, մեզի թողուցին նուիրական ժառանգութիւն մը, գերագոյն սրբութիւն մը, տառնվեց դարեր շարունակ պաշտպանուած ու պահպանուած՝ ամբողջ, անբաժան ու անաղարտ: Այդ մեր Սուրբ Եկեղեցին է՝ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին, հաստատուած Միաձնի Իման տեղին վրայ, սուրբ գրական Արարատի ըստորոտին, որ եղաւ ու մնաց, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի երանելի օրերէն մինչեւ այսօր՝ գերագոյն կեդրոնը մեր եկեղեցւոյ, գերագոյն կեդրոնը Հայոց կրօնական եւ ազգային ոգեկանութեան, գերագոյն երաշխիքը Հայ քրիստոնէական հաւատքի վաւերականութեան, Հայ Եկեղեցւոյ միութեան եւ Հայ հաւատացեալ ժողովուրդի ազգային միասնութեան:

Արդ, մենք այսօրուաններս, պիտի չկարողանա՞նք զայն պաշտպանել ու պահպանել, այնպէս, ինչպէս մեր նախնիք զայն յանձնեցին մեզի:

Մենք կը մնանք լաւատես: Այո, կրնանք երբեմն տկարանալ, երբեմն տարակուսիլ, երբեմն շփոթիլ, սակայն վստահ ենք թէ մենք բոլոր, մէկ ոգեկան մարմին կազմած, իրաւ հաւատքով զօրացած եւ Ս. Էջմիածնի հաղարամեայ ջարերու խորհուրդով ներշնչուած, կարող պիտի ըլլանք խորհիլ, ծրագրել ու գործել ուղիղ ճանապարհով, պտղաւաստ արդիւնքներով»:

«Թագաւոր երկնաւոր, զեկեղեցի քո անշարժ պահեա՛լ»: